

اصول و مبانی نسخه شناسی در کتب خطی

فصل اول: آشنایی با نسخه شناسی کتب خطی

مباحث مرتبط با کتب خطی در چهار بخش زیر قابل بررسی و تحقیق است:

- **الف) نسخه شناسی**
- **ب) کتاب شناسی**
- **ج) فهرست نویسی**
- **د) حفاظت، نگه داری و مرمت**

تعریف نسخه خطی

- اوراقی که بر روی آن مطالبی با دست، توسط قلم و با مرکب نوشته شده و آن اوراق از یک طرف به هم متصل و پیوسته و از طرف عطف بین دو جلد قرار گرفته باشند نسخه خطی به شمار می روند.
- این دست نوشته ممکن است از جانب خود مولف یا یکی از شاگردان وی باشد و ممکن است به خط یکی از دانشمندان پس از حیات مولف یا یکی از کاتبان نوشته شده باشد.
- نسخه های خطی عموماً در دوران پیش از رواج صنعت چاپ در ایران و کشورهای اسلامی تولید شده اند.

• نسخه شناسی

نسخه شناسی به معنای عام آن مهارت و دانشی است که به واسطه آن می توان نسخه های خطی را از جهات مختلف توصیف و معرفی کرد. نسخه شناس، متخصصی است که می تواند محتوای کتب خطی و مواردی همچون نوع خط، جنس کاغذ، تاریخ کتابت، تزئینات و سایر جنبه های فیزیکی و مادی آن را تشخیص دهد.

• کتاب شناسی

در اصطلاح فهرست نگاران خطی، کتاب شناسی نخستین اصل در معرفی هر کتاب خطی است و شامل جنبه های موضوعی و محتوایی کتاب می شود که جنبه علمی دارد.

فهرست نویسی کتب خطی

- فهرست نویسی کتب خطی به فعالیتی گفته می شود که اطلاعاتی نسبتاً جامع در دو بخش کتاب شناسی و نسخه شناسی کتاب خطی خاص ارائه می دهد.
- نخستین نمونه ها در زمینه فهرست نویسی نسخ خطی به سبک و سیاق امروزی به سال ۱۳۰۵ هجری برای کتاب های خطی و چاپی کتابخانه آستان قدس رضوی تهیه شد.
- پس از مجلات مذکور، استادان و فهرست نگاران دیگری فهرست های متعدد کتابخانه های بزرگ ایران، همچون آستان قدس رضوی، آیت الله نجفی مرعشی، ملی، مجلس، دانشگاه تهران، ملک، مدرسه سپهسالار و آیت الله گلپایگانی را تهیه و تدوین کردند.

حفاظت، نگه داری و مرمت

- نسخه های خطی قدیمی معمولا توسط انواع آفت ها و حشرات موذی، تابش یا رطوبت، شکننده و فرسوده می شوند. حتی بخش هایی از اوراق این نسخه ها فروریخته یا اوراق آن جدا و مفقود شده است.
- مرمت دقیق، نگه داری و حفاظت صحیح از این کتاب ها ، تهویه مطبوع و تنظیم میزان حرارت و رطوبت و نور، باعث کندشدن فرآیند اجتناب ناپذیر فرسودگی نسخ خطی می شود.

راههای حفاظت از نسخ خطی

۱. آفت زدایی و مرمت نسخه های آفت زده و فرسوده
۲. ساماندهی نسخه های خطی که در کتابخانه های شخصی یا در اختیار خانواده ها هستند و در بدترین شرایط نگه داری می شوند. بهترین حالت آن است که این نسخه ها به نحوی به کتابخانه های بزرگ و مجهز- حتی به صورت امانی- منتقل و در آنجا نگه داری شوند. در غیر این صورت، حتما کتابخانه های بزرگ برای آفت زدایی و مرمت چنین مجموعه های شخصی، مساعدت نمایند؛
۳. انتقال تصاویر نسخه های خطی به نسخه های میکرو فیلم و تهیه آنها به عنوان نسخه های پشتیبان با ماندگاری طولانی؛
۴. به کاربردن وسایل رقومی جدید و تصویر برداری با کیفیت بالا با دستگاه های Book Scanner و ذخیره آنها در حافظه های رقومی به منظور خدمت رسانی به مراجعان در قالب لوح های فشرده؛

۵. انجام تصویربرداری از نسخه های خطی حتی الامکان فقط یک بار صورت گیرد، به دلیل آنکه تکرار عمل تصویربرداری، آسیب و فرسودگی بیشتری به این اوراق وارد می کند؛

۶. محافظت نسخه های خطی از آسیب های سوداگری توسط کسانی که آنها را به عنوان عتیقه می بینند و سوق دادن و جمع آوری آنها صرفا در مراکز علمی و تحقیقی جهت استفاده در امور علمی و پژوهشی؛

۷. تشکیل و توسعه کتابخانه رقومی خطی از نسخ های خطی موجود در کتابخانه های بزرگ ایران، شبه قاره هند و پاکستان، ترکیه، آسیای میانه، مصر، سودان، یمن و کشورهای اروپایی و دسترسی آسان محققان به نسخه های موجود در کتابخانه های بزرگ دنیا از طریق اینترنت.

آفت زدایی

قبل از انجام هر کاری لازم است نسخه های خطی با مواد و گازهای شیمیایی مناسب آفت زدایی شوند تا از انواع آفت ها و قارچ ها و حیوانات و حشرات احتمالی موجود در لابه لای اوراق عاری گردند و مقاومت و ماندگاری اوراق آنها بیشتر شود.

تهیه نسخه پشتیبان

تصویربرداری از نسخه های خطی به صورت عکس یا میکروفیلم یا اسکن ها تلاشی است در همین جهت.

مرمت و صحافی

مرمت متن و حواشی اوراق آسیب دیده و فرسوده با دو رویکرد:

۱. مرمت علمی دقیق و فنی برای برگ برگ نسخه های نفیس و مهم.

۲. مرمت حجمی و کلی برای کتب معمولی و همین طور تقویت و تکمیل صحافی اوراق و مرمت جلدهای آسیب دیده باید طراحی و اجرا گردد.

ایجاد شرایط نگه داری مناسب:

پس از ترمیم و آفت زدایی نسخه ها، لازم است تداوم نگه داری این کتاب ها در شرایطی صورت گیرد که عاری از انواع میکروب ها و آفت ها باشد. مخازن نگه داری کتاب های خطی باید اولاً با تزریق گازهای مناسب به صورت دوره ای ضد عفونی شود و ثانیاً از لحاظ درجه حرارت بین ۱۹ تا ۲۱ درجه سانتی گراد و میزان رطوبت نسبی بین ۵۰ تا ۶۰ درصد مرتباً کنترل گردد.

مطالعه و تحقیق درباره ی حفاظت از نسخ

- کشف راه های جدید مبارزه با عوامل بیولوژیکی و زیست محیطی ضرررساننده به نسخ خطی، همچون استفاده از فناوری نانو، کشف راه های جدید تهیه نسخ رقومی و نحوه ذخیره آنها، ایجاد محیط استاندارد نگه داری با راهکارهای جدید، همه اینها اموری اند که باید در هر مرحله مورد تحقیق و مطالعه قرار گیرند.

فهرست نویسی و معرفی کتب خطی

- **الف-** تهیه فهرست اجمالی و مختصر و فهرست توصیفی . در مواردی که دسترسی به فهرست نگار مجرب و کارآزموده مشکل است، می توانیم با تربیت و آموزش چندین محقق، زمینه را برای تهیه فهرست اولیه خصوصا در نقاط دوردست فراهم کنیم تا اولاً هرکدام از آن کتاب ها ثبت شود و ثانيا اطلاعات توصیفی و ثبتی اولیه برای استفاده در دسترس محققان قرار گیرد.
- **ب-** تهیه فهرست تفصیلی و کامل توسط فهرست نگار مجرب و زبده. تدوین و انتشار فهرست های نسخ خطی، زمینه تحقیق در جوانب مختلف را برای محققان فراهم می آورد. بررسی محتوایی و موضوعی کتب خطی بر اساس موضوع، مولف و حتی زبان و مواردی همچون صنعت تولید کاغذ، ساخت انواع جلدها، ظهور انواع خط ها و سیر تکاملی خطوط ، ابداع انواع آرایه ها و تزئینات و سیر تکاملی آنها در قرون مختلف، سیر استنساخ نسخ ها در مناطق مختلف و ظهور کاتبان متعدد، اینها همه از موارد تحقیق و پژوهش اند.

فصل دوم: مدخل نسخه شناسی

• علل عمده اختلاف مشخصه های نسخه شناسی:

الف- پس از آنکه مولف، متن کتاب مورد نظر خود را به خط خودش کتابت می کرد، شاگردان او برای توزیع و تکثیر این اثر علمی نسخ های دیگر را از روی نسخه اصلی رونویسی می کردند. با توجه به نیاز مدارس علمی و دانش پژوهان به کتاب، چندین کاتب از روی نسخه های نگاشته شده به خط مولف یا شاگردانش، اقدام به استنساخ و توزیع کتاب می کردند. تفاوت مشخصه های فیزیکی این نسخه ها همچون کاتب، محل کتابت، نوع خط، نوع کاغذ و نوع جلد با نسخه های دیگر امری بدیهی است.

ب- اختلاف سطح دانش و مذهب و صبوری کاتبان یا تعجیل آنان در نگارش، تأثیرات مستقیمی در پیدایش نسخه های معتبر و صحیح و مغلوط یا غیر صحیح در طول تاریخ تمدن و فرهنگ اسلامی داشته است.

علل عمده اختلاف مشخصه های نسخه شناسی:

ج- کاتبان، آثار مکتوب را بر پایه نسخه های خطی موجودی مورد استنساخ قرار می دادند که در شبکه های نسخه نویسی فراهم آمده بود. هرچند برخی از کانون های نسخه نویسی- خاصه پیش از مغول- با توجه به اصول و موازین خاص به استنساخ می پرداخته اند، اما هرگز قواعدی پایه ای و همه گیر که در تمامی ادوار نسخه نویسی و در سراسر جهان اسلام به عنوان معیار و روش مسلم مورد توجه کاتبان بوده باشد وجود نداشته است. از این رو، از یک کتاب، نسخه های متعدد با تفاوت های اندک و گاه بسیار فاحش به وجود می آمده است.

د- قلمرو جغرافیایی در شناخت نسخه های خطی متعدد یک کتاب نقش مهمی را ایفا می کند، زیرا در هر منطقه ای مکاتب هنری خاصی همانند مکتب تبریز، اصفهان، هرات و غیره وجود داشته که به همان نسبت نسخه شناسی خاص خور را می طلبید.

محدوده اطلاعات نسخه شناسی

- مباحث نسخه شناسی یک اثر خطی شامل اطلاعات فیزیکی نسخه خطی معین با شماره اموال خاص موجود در یک کتابخانه است، همانند: نام کاتب، تاریخ و محل تحریر، نوع خط، کاغذ و تعداد و اندازه اوراق، آرایش ها و تذهیب و تصویر و جدول، نوع و جنس جلد، حواشی، مقابله و تصحیح، یادداشت های اوراق صدر و ذیل نسخه، نام واقف و تاریخ وقف، تملک ها و شماره اموال و دستیابی نسخه در کتابخانه.

انجامه:

- عبارت پایانی نسخه خطی را که پس از اتمام متن اصلی کتاب توسط کاتب نگاشته می شد، «انجامه» یا «ترقیمه» گویند. مطابق با آداب نسخه نویسی، کاتبان از ابتدا تا انتهای کتاب عینا همه مطالب را از روی نسخه مأخوذ نسخه ای که از روی آن رونویسی می شد و پس از اتمام متن کتاب، عبارت پایانی نسخه را مخصوص خود می دانستند تا کاتب در آنجا با جمله «تَمَّ الْكِتَابُ» یا «تَمَّتْ» اتمام کتاب را در نسخه اعلام کند و سپس با عبارتی همچون «وَقَعَ الْفَرَاغُ مِنْ تَحْرِيرِ هَذَا الْكِتَابِ فِي سَنَةِ...» اطلاعاتی از قبیل: زمان کتابت، محل کتابت، نام کاتب و نام کتاب را در این عبارت پایانی نسخه یعنی در انجامه (ترقیمه) ذکر کنند.

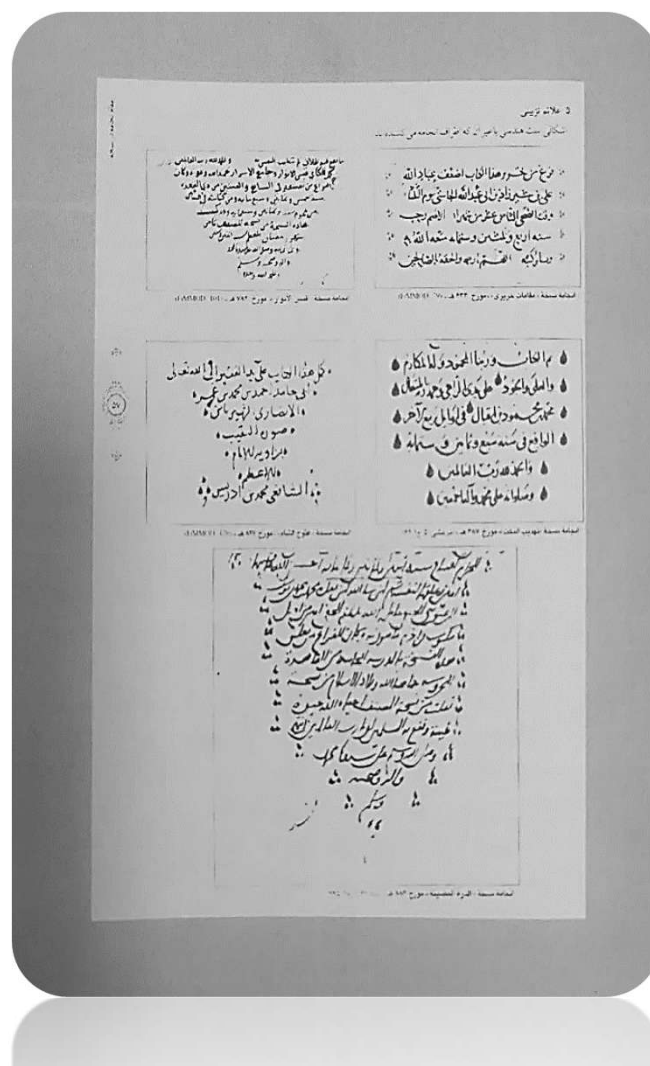
انجامه

- انجامه در واقع بیان کننده بخشی از هویت و معرفی نسخه است و آنچه امروزه در کتاب های چاپی، ناشر یا مولف یا کوشش ور در پیشگفتار و دیباچه کتاب در جهت معرفی کتاب می آورد، کاتبان در انجامه های نسخه های خطی می آورند.

- کاتبان معمولاً عبارت انجامه را با خط یا قلمی

متمایز از قلم و خط متن کتاب در طرح های

مثلث یا مستطیل یا دوزنقه شکل می نگاشتند.

خط

از مهم ترین مباحث نسخه شناسی که از قدیم الایام مورد توجه کتاب شناسان قرار داشته، نوع خط دست نوشته ها و مخطوطات بوده است. خطوط اصلی موجود در آثار و کتب خطی رایج در ممالک اسلامی عبارتند از: کوفی، نسخ، ثلث، محقق، ریحان، رقاع، توقیع، تعلیق، شکسته تعلیق، نستعلیق، شکسته نستعلیق و سیاق.

• کوفی:

آغاز نگارش و کتابت در جهان اسلام با ظهور اسلام

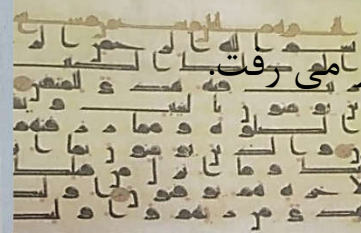
همراه بود. از همان ابتدا تا حدود سه قرن، خط رایج

بین ملل اسلامی «کوفی» بود که برای کتابت قرآن

و کتبه ها و بعضا دیگر نگارش های عربی به کار می رفت.

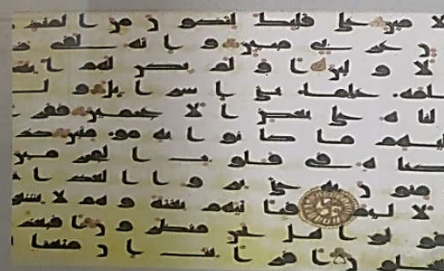

نمونه های خط کوفی
تصویر شماره ۳: خط کوفی روی پوست، قرن چهارم هـ، کتابخانه ملی
Image No. 3

ادامه تصویر شماره ۳: خط کوفی روی پوست، قرن سوم هـ، ایران
(لندن: کتابخانه بریتانیا، شماره ۱۳۹)

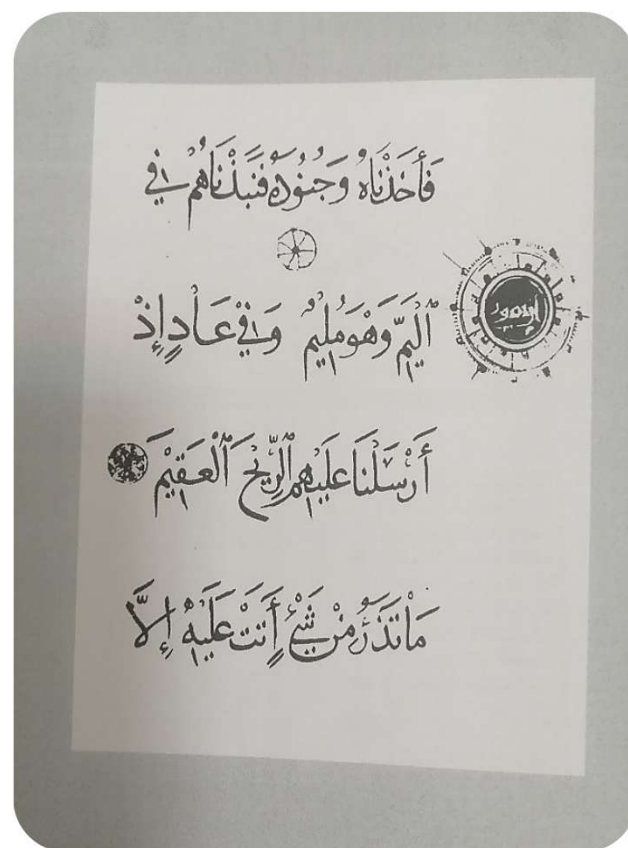
Image No. 3

خط

• نسخ:

بی شک شایع ترین خط در نسخه نویسی در بین اقلام سته (ثلث، محقق، ریحان، نسخ، توقیع و رقاع) که به تدریج در قرن چهارم مورد توجه بیشتری قرار گرفت، خط نسخ بوده است. این خط که به علت سهولت در نوشتن، نزد مولفان و کاتبان مقبولیت یافت و ناسخ سایر خطوط گردید و از همین رو به خط نسخ شهرت یافت.

خط

• نستعلیق:

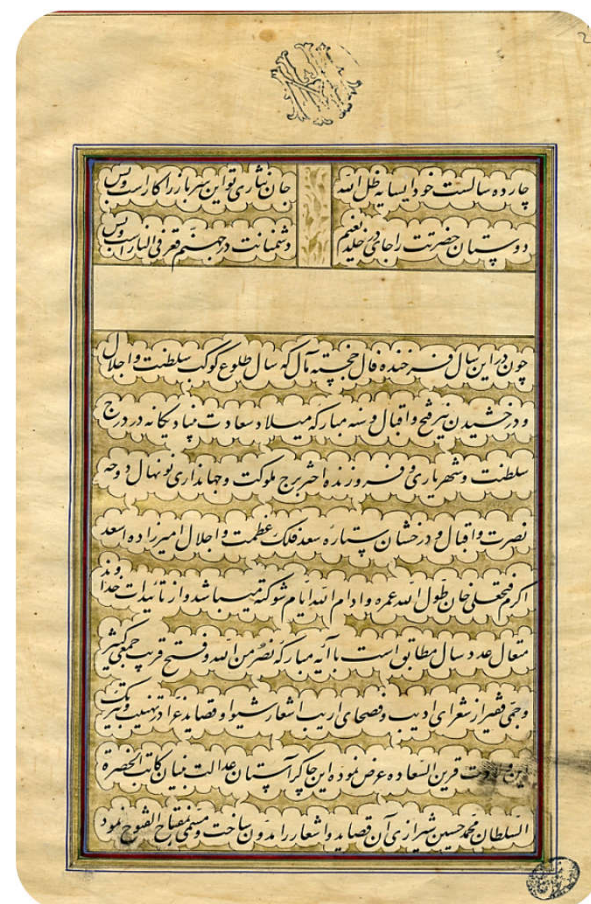
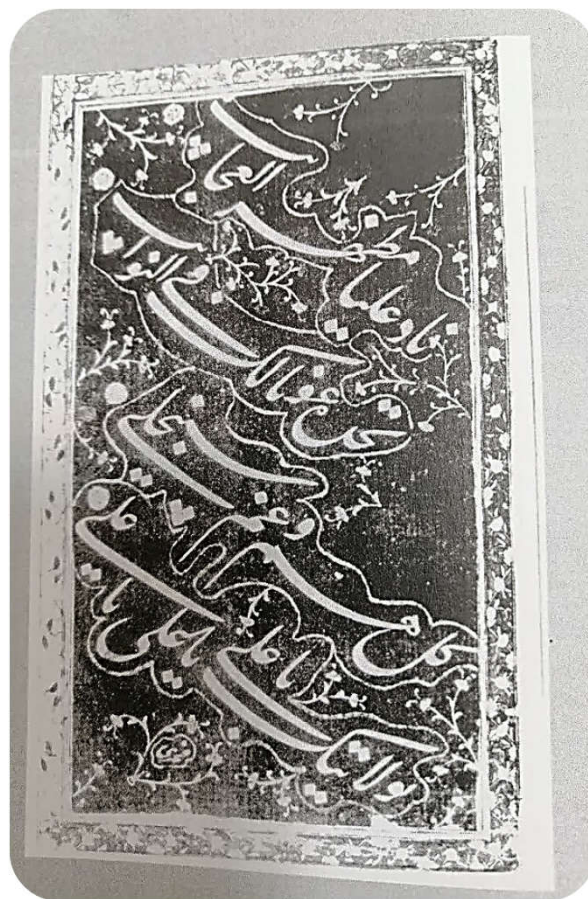
در نگارش نسخه های خطی حوزه فرهنگی ایران از نیمه اول قرن هشتم هجری قمری، خط نستعلیق _ ترکیب خط تعلیق با خط نسخ _ ظهور نمود که منحصر به کتابت نگاشته های فارسی نماند و کتاب های عربی همانند نهج البلاغه و صحیفه سجادیه و غیر آنها نیز بعضا با خط زیبای نستعلیق به نگارش درآمد.

در نسخه شناسی نسخه های خطی که با خط نستعلیق کتابت شده اند، فهرست نگاران همانند خط نسخ، قید « دوره کهن » (از نخستین سال های قرن هشتم تا اواخر همان قرن که خط مزبور در هیئتی ناقص و نازیبا، بدون بافت و کرسی صحیح نوشته می شده است) و « دوره جدید » (بعد از بیان قواعد خط نستعلیق توسط میرعلی تبریزی در اواخر قرن هشتم هـ ق) را متذکر می شوند.

خط نستعلیق از اوایل قرن نهم هجری در میان نسخه نویسان عثمانی و شبه قاره هند رواج یافت. اما به مرور ایام و بعد از رحلت مهاجران ایرانی، کاتبان محلی، شیوه خاص خود را با الهام از نستعلیق ایران به نمایش گذاردند که اندکی متفاوت با شیوه نستعلیق ایران بود و به همین جهت برای معرفی نسخه هایی که در ممالک غیر ایران به خط نستعلیق نوشته شده است، فهرست نگاران انتساب خط را به جغرافیای محل کتابت بیان می کنند.

خط

• نستعلیق:

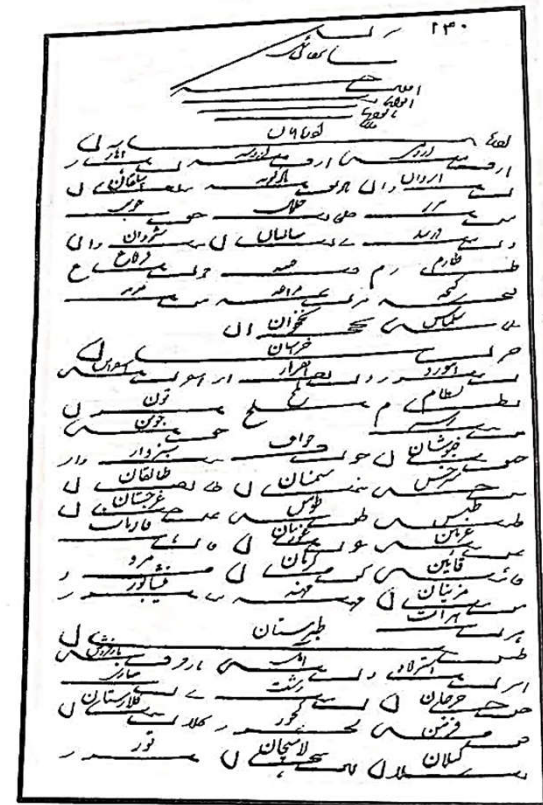
شکسته نستعلیق و سیاق

- در حدود نیمه اول قرن یازدهم هجری قمری، برای نگارش آثار ادبی و مکاتیب، خط شکسته نستعلیق جایگزین شکسته تعلیق گردید. در ادامه، مشاهیری چون محمدشفیع حسینی معروف به شفیعا و مرتضی قلیخان شاملو قواعد آن را تبیین نمودند و میرزاحسن کرمانی و عبدالمجید درویش (م. ۱۱۸۵ هـ.ق) بر رونق و زیبایی آن افزودند.
- فهرست نگاران برای بیان کیفیت و درجه خط شکسته نستعلیق تا اندازه ای همانند خط نسخ و نستعلیق عمل کرده اند. بعدها در دوره های متأخر، برای محاسبات دیوانی، اسناد و دفاتر دخل و خرج، شیوه دیگری مورد استفاده قرار گرفت که به خط سیاق (سیاقت) معروف شد. کاتبان خط سیاق برای اعداد و کلمات، علائم اختصاری وضع کردند که خواندن آن برای بسیاری آسان نبود.

شکسته نستعلیق و سیاق

شکسته نستعلیق

سیاق

کتاب آرای (انواع آرایه ها در نسخه خطی)

- **تذهیب:** کتاب آرایان و تذهیب کاران انواع مختلفی از آرایه ها را در نسخه های خطی هنری به کار می بردند که رایج ترین آنها عبارتند از:

۱. شمشه

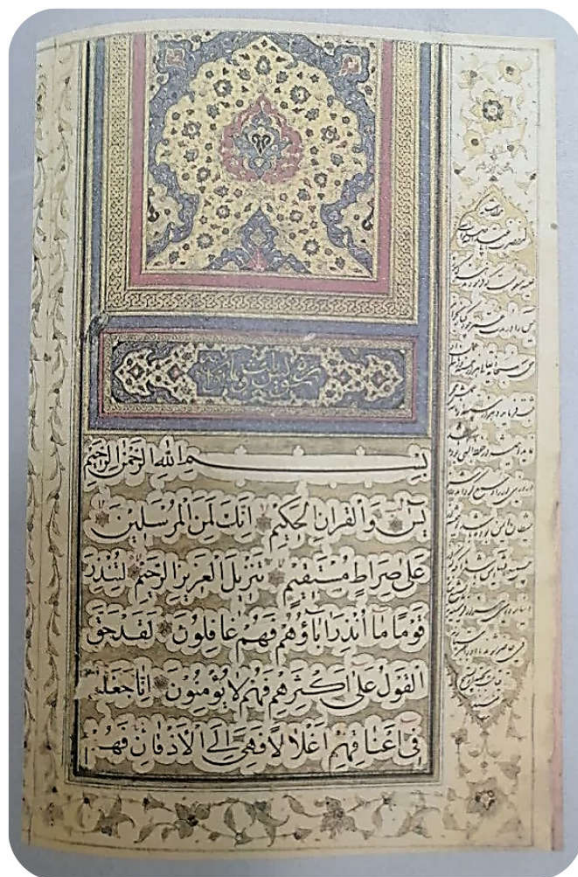

طرحی تزیینی است به شکل دایره یا چندضلعی که خطوطی مانند شعاع نور خورشید از اطراف آن پراکنده می شود. گاهی در وسط شمشه نام کتاب و مؤلف آن یا نام مالک کتاب یا نام حاکم و دیوان سفارش دهنده به خط رقاع و به قلم رنگین یا زر و سفیداب نوشته می شود.

کتاب آرای (انواع آرایه ها در نسخه خطی)

۲. سرلوحه (سرلوح)

شکلی هندسی است شبیه به محراب و ایوان که با خطوط منظم هندسی یا گل و برگ در اشکال مختلف به زر و رنگ های متنوع دیگر تزیین شده است. برخی از سرلوح ها به شکل سرترنج است که از دوطرف گسترده می شود و سرترنج در طرفین دارد.

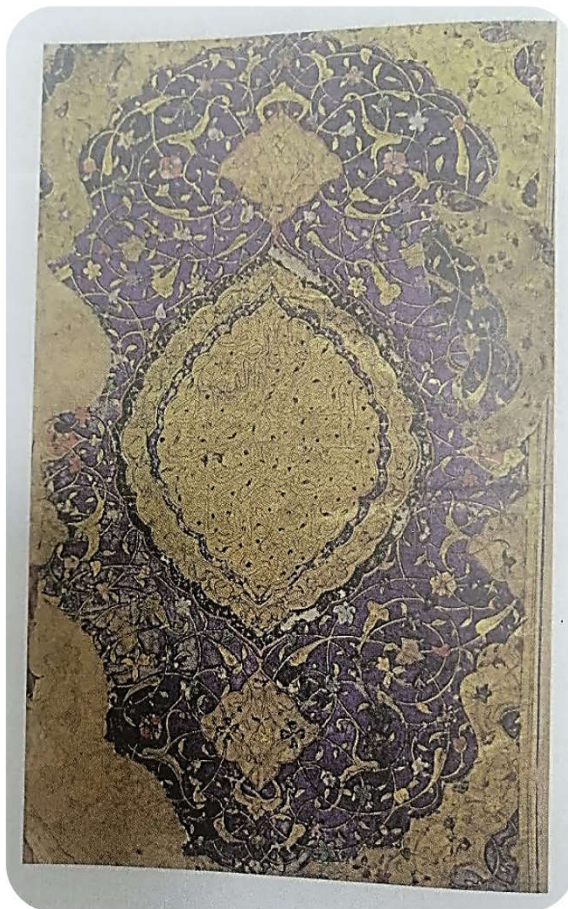
کتاب آرای (انواع آرایه ها در نسخه خطی)

۳. کتیبه

شکل مستطیل مذهب و مرصع است که معمولا زیر سر لوح و متصل به آن افزوده شده و داخل آن به زر یا سفیداب جمله «بسم الله الرحمن الرحيم» یا عنوان کتاب نوشته شده است.

۴. ترنج و سرترنج

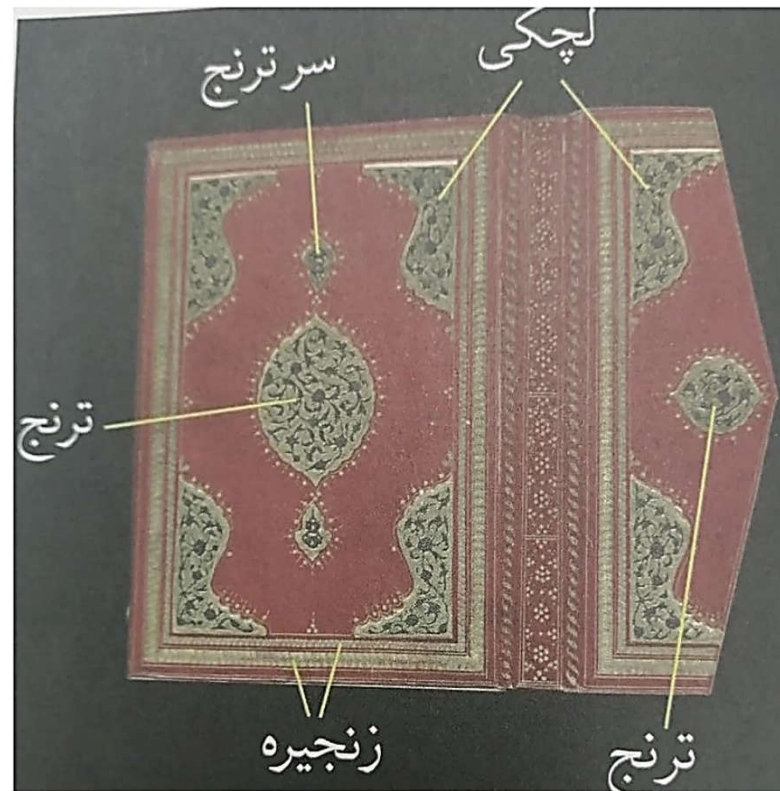
طرحی است مذهب و گاهی مرصع و معمولا لوزی یا بادامی شکل که متشکل از چهارلچکی به صورت قرینه و گاه یک نیمه ترنج است که از طرف دیگر برگردان می شود. غالبا در وسط زمینه قرار می گرفته و داخل آن با گل و برگ و طرح های اسلیمی یا تصاویری از حیوان و انسان پر می شده است.

کتاب آرای (انواع آرایه ها در نسخه خطی)

۵. لچکی

گاهی در چهارگوشه صفحه دارای ترنج، یک چهارم ترنج رسم می شود که به آن «لچک ترنج» یا «گوشه و کنج» گفته می شود.

کتاب آرای (انواع آرایه ها در نسخه خطی)

۶. ختایی

از جمله نقش های اساسی هنرهای تزیینی ایرانی است که از ترکیب گل، غنچه و برگ های خارج از شکل طبیعی پدید می آید و هر گردش موزون آن را یک «بند» می خوانند. زمانی که بندها_ که ملهم از شاخه های ظریف گیاهان اند_آماده و کامل شدند، با گل و برگ هایی که در طبیعت قرینه دارد(همانند برگ عباسی، گل عباسی، پیچک، غنچه، نیلوفر، ساق و برگ مو، خوشه انگور، بوته ترمه جقه ، نخل و انجیر و غیره) آنها را تکمیل می کنند.

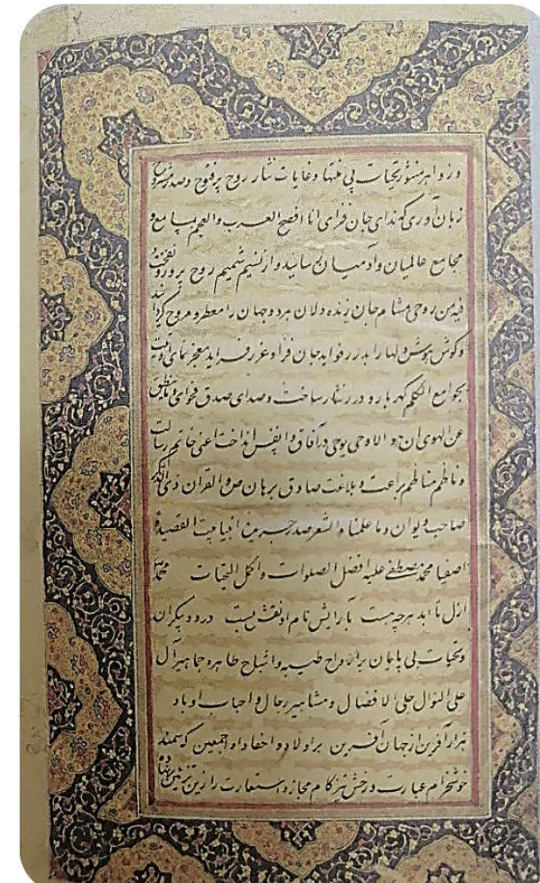
۷. طلائندازی بین سطور

در برخی از نسخه های تزیینی میان سطور دو صفحه اول یا تمام صفحات کتاب طلائندازی می شود، به طوری که تمام قسمت های خالی بین سطور زریپوش و گاهی کناره زمینه مذکور با تحریک مشکی محصور می شود.

کتاب آرای (انواع آرایه ها در نسخه خطی)

ختایی

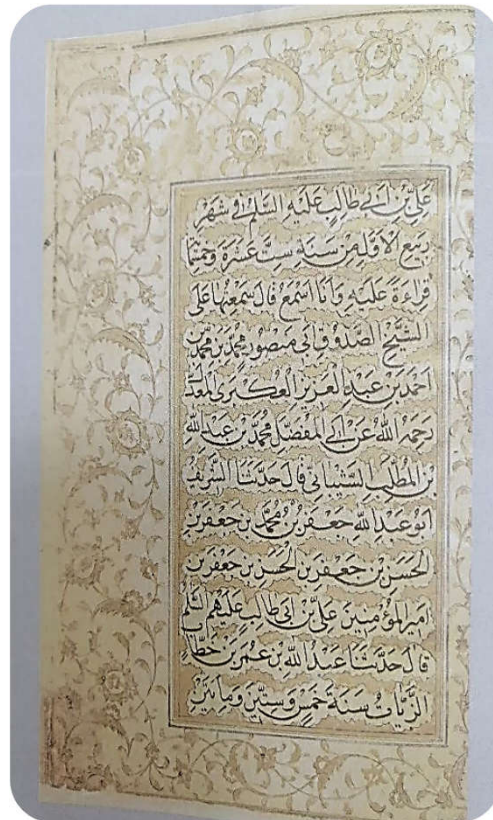

طلاندازی بین سطور

کتاب آرای (انواع آرایه ها در نسخه خطی)

۸. تذهیب

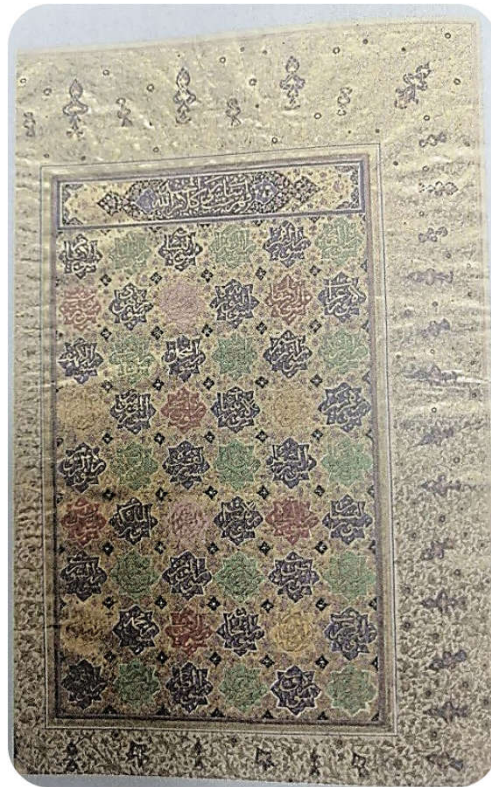
نقوش منظم هندسی و نقش مایه های انتزاعی گیاهی همچون اسلیمی و ختایی و گرفت و گیر و گل و مرغ است که با خط تحریر مشکی و آب طلا در زمینه لاجورد یا زمینه کاغذ (بدون رنگ) تزیین شده باشد.

کتاب آرای (انواع آرایه ها در نسخه خطی)

۹. تشعیر

نقوش درهم و نازکی است شامل خطوط اسلیمی، ختای و شکارگاه با آب طلا و گاه با رنگ های دیگر اما با قلم گیری زرین و با نظم و ترتیب دقیق و ظریف. در تشعیر، طراحی مناظر طبیعی، ساقه، گل و برگ و حیوانات و گاه به طور خیالی طرح های سیمرغ و اژدها و غیره را با تحریرهای بسیار ظریف طلا یا در رنگ های دیگر به وجود می آورند.

کاغذ و انواع آن در نسخ خطی

فهرست های نسخ خطی عمدتاً رنگ کاغذ و ضخامت آن را مدنظر دارند.

• کاغذ سمرقندی

کاغذی است ضخیم و مستحکم با بافتی منسجم و صاف. این کاغذ حدوداً از قرن سوم و چهارم تا قرن نهم و دهم هجری رواج داشته و عمدتاً به رنگ نخودی است.

• کاغذ شامی

کاغذی است که در منطقه شام ساخته می شد و کاغذی است ضخیم، مستحکم (با ضخامت کمتر از سمرقندی)، شفاف و صیقلی.

• کاغذ خانبالغ

این کاغذ در خالبالغ (پکن) تولید می شده و کاغذی است محکم و ضخیم، اما بافت آن چندان یک دست و منسجم نیست و بیشتر به رنگ حنایی مشاهده شده است.

کاغذ و انواع آن در نسخ خطی

• کاغذ سیالکوتی

از قرن نهم هجری به بعد در هندوستان ساخته می شده و نسخه های خطی فارسی معمولی که در آن منطقه کتابت شده عمدتاً بر روی این کاغذ استنساخ شده است. از ویژگی های این کاغذ تردی و شکنندگی آن است و عموماً به رنگ نخودی تیره و آهار مهره شده است.

• کاغذ اصفهانی (سپاهانی)

این کاغذ در دوران صفوی و قاجار در اصفهان ساخته می شده و از ضخامت چندانی برخوردار نیست. در بافت آن ناصافی و ناهماهنگی مشاهده می شود و چون کاغذ مرغوبی نبوده عمدتاً آهارمهر می شده و برای استفاده در کتاب های درسی و معمولی به کار می رفته است.

• کاغذ فرنگی

از قرن یازدهم هـ (هفده م.) به بعد کاغذهای ماشینی و کارخانه ای توسط اروپاییان تولید و به منطقه ایران و هندوستان فرستاده می شده و صنعت کاغذهای دست ساز در این مناطق از رونق افتاد ، به نحوی که در ایران از دوران صفویه کاغذخانه ها بی رونق شدند.

از ویژگی کاغذ فرنگی آن است که چون آن را در معرض نور قرار می دهیم ، خطوط موازی یا نقوش و اشکال هندسی یا نشانه هایی از مهرهای افشاری_ که برخی از این مهرهای برجسته افشاری به زبان روسی است _ یا حروف بزرگ لاتین دیده می شود که درون کاغذ با ماشین تعبیه شده است.

کاغذ و انواع آن در نسخ خطی

• کاغذ پوستی

از پوست حیوانات و عمدتاً پوست آهو یا گوسفند تهیه می شد و ضخامت آن کم و نسبتاً نازک بود. از ویژگی های بارز این نوع کاغذ استحکام و یکپارچگی ، یک تکه بودن تمام ورق و صدای خاصی است که هنگام ورق زدن پوست به گوش می رسد.

جلد و انواع آن در نسخ خطی

بهترین ملاک تقسیم بندی جلد، ماهیت و جنس آن است که به طور کلی به شش نوع اولیه تقسیم می شود؛ اگرچه برخی از آنها به اقسام فرعی تر قابل تقسیم اند.

۱. چوبی

این گونه جلد‌ها از چوب های نسبتاً نازکی ساخته و روی آن لاک یا رنگ یا روغن کشیده می شد که بیشتر در جلد‌های مصاحف شریفه دیده شده است.

۲. مقوایی

شامل جلد‌هایی از جنس مقوا ساخته می شد و عموماً جلد‌سازان روکش های مختلف مانند چرم، پارچه یا رنگ روغن جهت دوام بر آن استوار می ساختند.

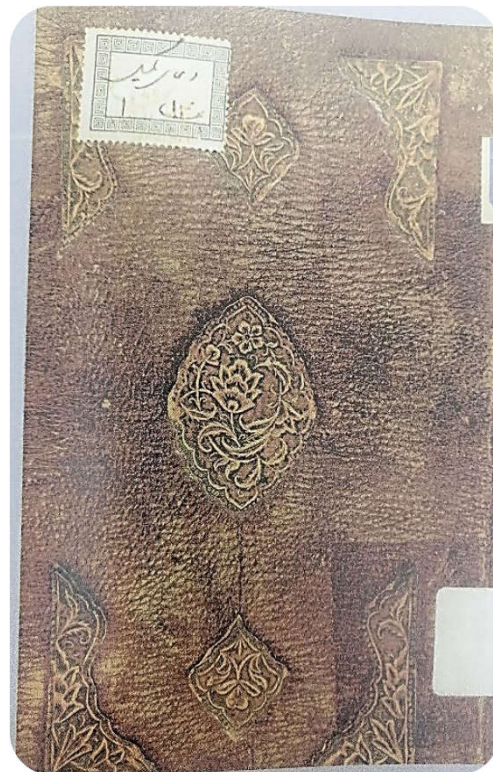
جلد و انواع آن در نسخ خطی

۳. چرم

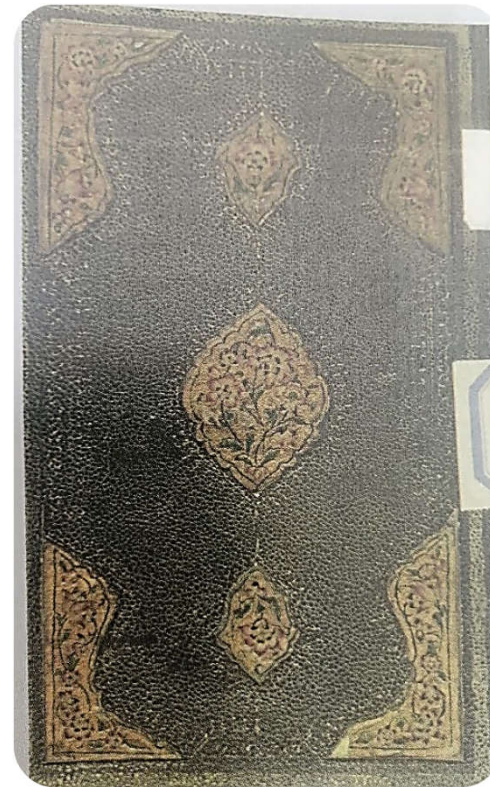
چرم عنوانی نسبتاً کلی است برای جلدهایی که از پوست دباغی شده حیوانات ساخته می شود و شامل اقسام زیر است:

- **الف- تیماج:** تیماج پوست بز دباغی شده است که به لحاظ فراوانی از دیگر چرم ها در جلد سازی بیشتر مورد استفاده قرار گرفته است.
- **ب- میشن یا میشین:** برخی جلدسازان به ندرت از پوست دباغی شده « میش » (گوسفند) جلد کتاب می ساختند که بسیار نرم و لطیف است و به آن میشن می گویند. به همین علت گاهی لبه های دور بدنه این گونه جلدها را با روکش تیماج محکم می ساختند .
- **ج- ساغری:** جلدهای بسیار با دوام و مستحکمی که از چرم دباغی شده کفل چهارپایان خصوصاً الاغ و استر ساخته می شده و دارای برجستگی های دانه مانند نسبتاً درشت است.

جلد و انواع آن در نسخ خطی

جلد چرم

جلد ساغری

جلد و انواع آن در نسخ خطی

۴. پارچه

- بعضی جلدسازان دوره صفوی به بعد برای روکش جلدهایی مقوایی از پارچه های ساده و غیر آن استفاده می کردند و برخی از آنها برای استحکام بیشتر، عطف و گوشه های آن را به وسیله چرم استوار می نمودند. جلد های پارچه ای بر حسب جنس و نوع پارچه به اقسام زیر تقسیم می شوند:

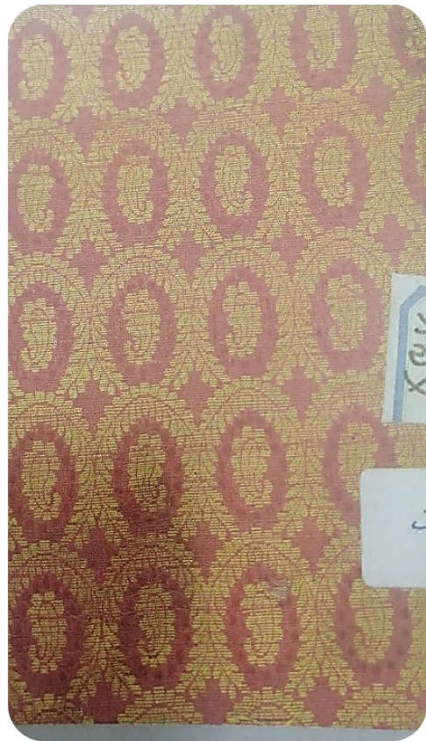
الف) جلد زری

ب) جلد مخملی

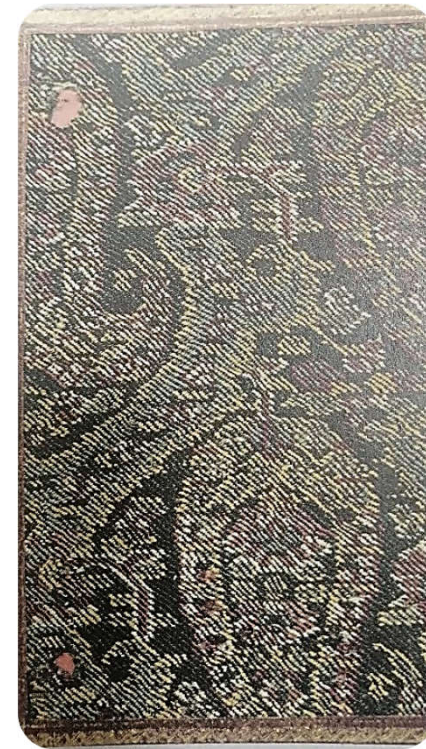
ج) جلد قلمکار

د) جلد ترمه

جلد و انواع آن در نسخ خطی

جلد زری باف

جلد پارچه ترمه

با تشکر و سپاس

گردآورنده:

دکتر زهرا علیزاده بیرجندی